

*Запорізький державний університет
Творче об'єднання "Нова парадигма"*

НОВА

ПАРАДИГМА

Альманах наукових праць

- *Філософія*
- *Політологія*
- *Соціологія*

ВИПУСК 20

Запоріжжя

2001

Нова парадигма

Альманах наукових праць

Журнал засновано 1996 року

Засновники: *Володимир Бех*
Роман Додонов

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія 33 № 315 від 25 грудня 1998 р.

Головний редактор: доктор філософських наук *Бех В.П.*
Відповідальний секретар: доктор філософських наук *Додонов Р.О.*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Бех В.П. - доктор філософських наук, професор;
Воловик В.І. - доктор філософських наук, професор;
Воронкова В.Г. - доктор філософських наук, професор;
Головатий М.Ф. - доктор політичних наук, професор;
Горбатенко В.П. - доктор політичних наук, професор;
Додонов Р.О. - доктор філософських наук;
Катаєв С.Л. - доктор соціологічних наук, професор;
Мартинюк І.А. - доктор соціологічних наук, пров. наук. співроб.;
Онiщенко І.Г. - доктор політичних наук, професор;
Ручка А.О. - доктор філософських наук, професор;
Сіднєв Л.М. - доктор філософських наук, доцент;
Сурмін Ю.П. - доктор соціологічних наук, професор;
Тронь В.П. - доктор державного управління;
Шкляр Л.Є. - доктор політичних наук, ст. наук. співроб.;
Яковенко Ю.І. - доктор соціологічних наук, професор.

Технічний редактор: *Кудінов І.О.*

Комп'ютерне макетування: *Мофа С.О.*

Коректура: *Ващенко Л.І.*

Адреса редакції: 69060, м. Запоріжжя, пр. Леніна, 74, к. 301

Телефон: (0612) 64-44-71

E-mail: bekh@zgu.zsu.zaporizhzhе.ua

ЗМІСТ

“КРУГЛИЙ СТИЛ” Інтенсифікація освіти як ведуча тенденція саморозгортання інформаційної цивілізації	6
---	---

ФІЛОСОФІЯ

<i>Арсентьєва Г.О.</i> Генеза феномена спілкування	34
<i>Биленко Н.А.</i> Социальная эффективность общественного производства: сущность и критерии	37
<i>Головащенко О.В.</i> Туристична діяльність: людинотворчий вимір	42
<i>Кравченко П.А.</i> Соціально-мотиваційна спрямованість історичної свідомості	47
<i>Кургузов А.О.</i> Мова: підходи, сутність, функції	57
<i>Лепський М.А.</i> Зміст “української ідеї” та повнота буття українського народу	63
<i>Мурашкин М.Г.</i> Самодостаточность – вид мистических и эстетических переживаний	71
<i>Подмазин С.И.</i> Ориентация образования на разных этапах общественного развития	81
<i>Потапов В.Е.</i> Конструктивная адаптация – путь выхода из кризиса системы образования	91
<i>Таран В.О.</i> Змістовні особливості державної ідеології в сучасній Україні	100
<i>Шейко С.В.</i> Антропологізм у “філософії серця” Д.Юркевича	112

ПОЛІТОЛОГІЯ

<i>Бородай А.В.</i> Социально-экономическая парадигма современного централизма	123
<i>Жабінець Н.В.</i> Зміна цінностей в умовах трансформації українського суспільства	129
<i>Козачек И.А.</i> Человек как субъект и объект политики: социально-философский и политологический анализ	134
<i>Мірошніченко В.В.</i> Три іпостасі запорізького козацтва в англословній історіографії	146
<i>Сааданбеков Ж.</i> Лицо посттоталитарной бюрократии	148
<i>Сворак С.Д.</i> Виховання політичної культури молоді. Традиції і проблеми	161

По-третє, брак послідовної і обґрунтованої програми дій з формування і укріплення української нації як єдиного і цілісного соціально-політичного утворення.

По-четверте, нескоординованість роботи по створенню позитивного іміджу української держави, неефективне і нецільеспрямоване використання можливостей національного інформаційного простору, нерозробленість програм національно-патріотичного виховання і т.ін.

По-п'яте, млявість і нерішучість у боротьбі з відверто чи приховано антинаціональними, антидержавницькими внутрішніми і зовнішніми проявами.

Таким чином, існування подібних тенденцій в ідеології державного рівня не тільки характеризує її сучасний стан, але й дозволяє припустити багатоваріантність її подальшого розвитку.

Література

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К.: Преса України. – 1996. – 80 с.
2. Huntington S. American Politics: The Promise of Disharmony. Cambridge, L., 1981. – 475 р.
3. Див.: Быстрова И. Советский ВПК // Свободная мысль. – 1997. – №6. – С. 30-44.
4. Гавриленко І. Чи потрібна державі ідеологія? // Віче. – 1996. – №4. – С. 46-53.

С.В. Шейко

АНТРОПОЛОГІЗМ У “ФІЛОСОФІЇ СЕРЦЯ”

П.Д. ЮРКЕВИЧА

Всебічний аналіз концептуальних філософських положень П.Д. Юркевича безумовно має самостійну наукову вартість. Дослідження основоположних ідей українського філософа може допомогти суттєвіше осмислити причини становлення гносеологічної та духовно-моральної проблематики у “філософії серця” другої половини XIX ст. Провідним принципом його філософії слугує властивий українському світогляду антропологізм. Проблема людини є центральною, визначальною в українській “філософії серця” Г. Сковороди, Т. Шевченка, М. Гоголя, П. Куліша та інших. Майже всі філософські праці Юркевича просякнуті ідеєю антропологізму, наукою про людину, в яких автор розкриває своє особливе розуміння людини, котрій властиві індивідуальна духовність, конкретність, сердечність, свобода волі.

П.Д. Юркевич проявив себе прекрасним знавцем історії філософії, глибоко розробив “філософію серця”, в якій антропологічні, морально-духовні принципи існування та сутності людини займають чільні місця. Талановитий учень українського філософа, а згодом визначний російський філософ В.С. Соловйов справедливо стверджував, що індивідуальний характер Юркевича формувалася “на загальному тлі української природи. Їй відповідала його задумливість, заглибленість у самого себе, чутливість більш інтенсивна, ніж екстенсивна, а також упертість і замкненість, що доходила до хитрості” [7, 180]. Характерною рисою Юркевича, також українською, є його надзвичайна обережність, котра стримувала його від побудови загальних, абсолютних філософських систем. У статті “Три характеристики. М.М. Троїцький, М.Я. Грот, П.Д. Юркевич” Соловйов таким чином оцінює діяльність і творчість свого учителя: “він був свідомим ворогом поспішних узагальнень та безпідставних побудов і упереджень філософських систем”, проте Юркевич був “глибоким мислителем..., читав надзвичайно цікаві змістовні лекції” [4, 427].

Український філософ багато уваги приділив розкриттю внутрішніх таємниць існування людини. За глибоким переконанням Юркевича, ідеалістичний та матеріалістичний світогляд аналізують лише окремі сторони буття і пізнання, істинний же сенс філософії повинен полягати у створенні єдиного, цілісного знання, яке охоплює досвід, розум та духовні початки людської діяльності: моральність, свободу, віру в Бога. Уважне знайомство українського мислителя з досвідом європейської філософії та характером суспільного поступу Західної Європи переконували його в тому, що рух абстрактно-раціоналізованої цивілізації, котра ґрунтується як на матеріалізмі, так і на панлогізмі, дають у кінцевому підсумку спільний результат. Як констатує сучасний дослідник філософії Юркевича В.І. Шевченко, західно-європейська цивілізація дійшла до “нівелювання особистості, втрати нею індивідуальності, увага до якої ніколи не зникла в українській філософії” [8, 120]. Цій темі присвячена праця філософа “Серце та його значення у духовному житті людини за вченням слова Божого”, в якій дається змістовний аналіз та показана специфіка теїстичної антропології автора. Цей твір засвідчує, що антропологізм, зорієнтований на гуманізм крізь призму життєдіяльності особи є для нього основним.

На початку статті Юркевич приділяє увагу характеристиці та становленню джерел “філософії серця” в історії розвитку вітчизняної філософії. Підхід до теми “серця” як відображення моральної та інтелектуальної суті особистості, що веде свій початок від Старого заповіту, був одним із визначальних для християнського богослів'я. “Серце” у право-

слав'ї виступає в якості абсолютного центру, через який можливий містичний дотик із Богом. В українській філософії проблему "серця" розробляв у XVIII ст. *Г.С. Сковорода*. Ідея розумного життя та моральної чистоти визначає мотиви його філософської творчості. Уявлення філософа про "істинне життя" пов'язане з виявом "чистої совісті", "чистого серця", оскільки цінність людського життя визначається за його допомогою. У ньому втілюється внутрішня духовна глибина людини, "серце" – "джерело думок та бажань людських". "Серце" для *Сковороди* нерациональний початок, складає дійсну основу людського існування, воно "швидше надсвідоме, ніж підсвідоме" [7, 68-69]. Наука про людину та її щастя головна з усіх наук, а питання про людську сутність вирішується у виявленні "єдиного, сердечного початку" та в її діяльності.

Теїстична, кордоцентристська антропологія, котра ґрунтується на розробці "філософії серця" була однією з найцікавіших тем вітчизняної філософської думки XIX – початку XX ст. Серед пошанувачів цієї філософської теми можна назвати таких українських та російських мислителів, як *В.С. Соловйов*, *С.М. Трубецький*, *Є.М. Трубецький*, *П.О. Флоренський*, *С.Л. Франк*, *М.О. Бердяєв* та *В.В. Зін'ківський*. Та все ж найбільш яскраво висвітлена тема "серця" у філософських працях *П.Д. Юркевича*.

Досліджуючи проблему людини з позиції релігійно-ідеалістичної антропології, філософ стверджує, що людина являє собою органічне поєднання "серця" і "голови" (розуму), як двох душевних сторін однієї конкретної людської суті. Аргументацію свого антропологічного підходу він запозичує із Святого писання, в якому "серце" розглядається як осередок усього тілесного та духовного життя людини. *Юркевич* стверджує, що "серце" складає основу "всіх пізнавальних дій душі", пізнати всім "серцем", значить "зрозуміти цілком". "Серце" здатне розуміти такі душевні стани, які не піддаються абстрактному розуму. Саме ж знання, стаючи душевним станом людини, відкривається не в голові, а в "серці", куди воно повинно проникнути, щоб стати рушієм духовного життя. Крім того "серце" є осередком морального життя людини. Лише рухи серця мають моральне достоїнство. Філософ завжди виступає проти ототожнення мотивації людського вчинку з розумністю та проти недооцінки його моральної основи.

"Серце" у *Юркевича* є вираженням глибокої основи всієї духовної суті. Так у відповідності до раціональних філософських концепцій, мислення складає основу людської суті. Такий погляд веде до заперечення людської свободи, до обмеження її сферою логічних висновків, які зовсім не вичерпують всієї повноти духовного життя. Матеріалізм також не здатний правильно пояснити "можливість та дійсність" свободи волі

людині, що витікає із “безпосередніх потягів та чуттєвостей серця.” Тому як ідеалістичні, так і матеріалістичні філософські концепції заперечують у людині свободу, стверджуючи при цьому “непоборну необхідність”, яка витікає виключно із логічних силігізмів. Із цих передумов попередня філософія прийшла до “абстрактного поняття про існування Боже”, визначаючи все багатство духовного життя Божого як “ідею, як мислення, яке творить світ без волі, без любові, за однією логічною необхідністю” [17, 77]. Великий вплив має “серце” на діяльність людини, оскільки можна по-різному судити про вчинки людини, залежно від того, виникають вони з безпосередніх повелінь “серця” чи мають своєю причиною зовнішні обставини. Свобода людини виявляється у практичних проявах душі – “самовизначенням її до діяльності”. Свобода складає основу моральних вчинків особистостей, тому істинним втіленням свободи волі людини також є “серце” – нерационалістичний початок.

У “серці” людини “криться основа того, що в її уяві, почуванні і вчинках набуває вона свою особливість, у якій відображається її душа.., на основі якої вона набуває таке особисте, часткове визначене спрямування, в силі котрого вони є виразом не загальної духовної істоти, а окремої живої дійсно існуючої людини” [7, 82]. *Юркевич* на підставі цього положення відстоював виняткову вартість кожної конкретної, унікальної й індивідуальної людської особистості, такий напрямок думки поєднував його з екзистенційним сприйняттям людського буття. Виділяючи виняткову цінність окремих індивідів, український мислитель виступав проти раціонального визначення загально-абстрактних понять – суспільства, народу, людини. Оскільки в той час домінував обмежений погляд на людину, згідно з яким її дії строго детерміновані родиною та суспільним характером життя, *Юркевич*, навпроти, доводив індивідуальний, особливий характер феномену людини, котра не підлягає ніяким зовнішнім обґрунтуванням. Особа ніколи не може бути складником суспільно-родинної душі, носієм загально-общинної субстанції, її сутність завжди проявляється в “особисто розвиненому” духовному житті. Цей прояв виключної унікальності людського духу є загальною підставою для пояснення основної ідеї антропологізму – моральної свободи людини. Розкриваючи сутність цього положення, *Юркевич* стверджує, що людина здатна творити справи “морально вартісні” тільки за допомогою власної свободи, а ті справи, котрі виконуються нею згідно з “послухом законів” – ніякої моральної цінності не мають, а мають виключно формально-юридичну вартість. Справи “добра і правди” витікають із “чистого і вільного серця”, і тільки такі види діяльності людини мають велике морально-етичне значення.

Досліджуючи індивідуально – екзистенційні основи антропології *Юркевича*, варто зіставити його погляди з подібними ідеями про духовну сутність людини великого російського письменника українського походження *Ф.М. Достоевського*, філософська творчість якого є предметом глибокого вивчення в усьому світі. *Достоевський* на основі власних переживань зрозумів, що в глибинах серця кожного індивіда завжди може спалахнути іскра духовного життя, котра здатна переродити людину і привести її до повного духовно-морального воскресіння. Російський письменник, подібно *Юркевичу*, заперечував формально-логічну системність розвитку людства, котра з'являлась у якійсь “математичній голові” і мала на меті впорядкувати суспільство на основах праведності та безгріховності раніше “всякого живого процесу”, “живої душі”. *Достоевський* запевняє, що “жива душа життя вимагає, жива душа не послухається механіки... без волі вона рабська. З однією логікою не можна через натуру (людини – С.Ш.) перескочити” [1, 242].

Юркевич великої уваги надав обґрунтуванню зв'язку віри та знання. Однак, філософ приходить до висновку, що вирішення цієї проблеми призводить до суперечності, оскільки “серце” не може стати принципом та обґрунтуванням наукового пізнання, а сама теоретична філософія не повинна обґрунтовувати моральність. Тому, на його думку, важливо відшукати “золоту середину”, яка поєднувала б теоретичну філософію з практичною теорією моральності, а пізнання, що спирається на цільність духовного стану є проявами людини, з проявами її свободи волі. За допомогою віри він намагався відшукати шлях до створення цілісного знання, розчиняючи розум у “серці”. Йому вдалося розробити антропологічну концепцію про “серце” як найважливішу основу людського існування. Хоча питання про те, яким чином людина досягає в іншому собі подібного, як за допомогою “серця” можлива спільна людська справа – цілісне пізнання, залишилося для *Юркевича* без кінцевого опрацювання, незавершеним.

Та все ж саме він першим розробив у межах православної філософської традиції тему “серця” як повний духовно-психологічний варіант християнської антропології, яка одержала в його творчості концептуальне обґрунтування. *В.С. Соловйов* високо цінував “філософію серця” свого українського вчителя. Він вказував на те якісно нове, що вніс *Юркевич* у вчення про “серце”, а саме визнання за “серцем” “глибокої основи всієї духовної істоти” – загальної підстави антропологічного принципу. “У самій душі, – пише *Соловйов*, – є дещо задушевне, є така глибока сутність, яка ніколи не вичерпується явищами мисленнями” [5, 556]. Серце – це основа суттєвості, емоцій, моральних вчинків люди-

ни, її свободи волі. Філософія “серця” складає підґрунтя для цільної “метафізики всеєдності” російського філософа.

У той же час тема “серця” у *Юркевича* поліваріантна, несе в собі можливість плюралістичного тлумачення. Так, на думку *Д. Чижевського*, “серце на противагу розуму – це принцип, який визначає собою індивідуальність людини” [7, 197]. Кожна людина виражає в собі свою особливість, унікальність, несхожих на інших людей. “Серце” – моральний, “практичний елемент духу”, тобто основа свободи волі людини. Таким чином, оцінюючи “філософію серця” *Юркевича*, *Чижевський* схиляється до ірраціонально-екзистенційного тлумачення, хоча й не відкидає його намагання до створення цілісної філософії. На наш погляд, антропологія “філософії серця” *Юркевича* – це одна із спроб обґрунтувати єдність філософського знання через духовність, зосереджуючи у собі різноманітні моменти пізнавальної діяльності: почуття, досвід, розум, віру, інтуїцію та моральність у призначенні людини через свободу її діяльності.

Тема “серця” одержала подальший розвиток у таких його працях: “Світ із ближніми як умова християнського співжиття” та “Із приводу статей богослівського змісту, розміщених у “Філософському лексиконі” (критично-філософськи уривки)”. У першій невеликій статті автор розробляє ідеал морального людського співжиття. Людина постійно відчуває потребу спілкування, морального потягу до інших людей. Це, власне, те, що відрізняє її від інших істот – почуття добра, ширості, співчуття, релігійності, відкритості душі, тобто все те, що називається людяністю. Мир із людьми, на думку *Юркевича*, потребує, щоб “людина була у мирі із самим собою або щоб вона мала внутрішній душевний спокій, який досягається самовладанням, перемогою над пристрастями, дослуховуванням до голосу совісті, особливо ж діяльною відданістю волі Божій” [12, 355]. У цій статті філософ намагається обґрунтувати залежність мирного співіснування народів від їх внутрішнього духовно-морального світу, глибокої релігійної віри.

Інший твір присвячений критичному розгляду *Юркевичем* “Філософського лексикону” *С.С. Гогоцького*, зокрема, таких понять, як “аскетизм”, “Бог”, “віра”. На початку праці автор розглядає співвідношення філософії та математики. Для розвитку математики, за твердженням *Юркевича*, потрібно “участь не духу, а мислення”, тобто деякий логічний механізм, який виявляє свою діяльність у “поєднанні та розділенні, складанні та діленні уявлень – і все це холодно, байдуже як той світ кількостей або величин, яким вона при цьому займається” [15, 246]. Англійський філософ *Гоббс* мав підстави назвати мислення простим обрахунком, тому визначеність та загальна придатність математичних

висновків ніяк не пов'язана з "найглибшим інтересом духу", а навпаки, вони віддалені від усього духовно-морального змісту світу, для якого таке "не байдуже серце людини і перед яким людська думка не рідко пересікає строгу нитку логічних аналізів, щоб прийняти цей зміст безпосередньо простим почуттям". [15, 246]. Філософія пронизана національним, особистісним духом, відповідає характеру певної епохи, вона повинна визначити "цілісний стан духу" у конкретний історичний час. У цьому плані українського філософа цікавить творчість німецького мислителя XVII ст. *Якобі*, який, на відміну від кантівської критики чистого розуму, сприймає за початкове "живе почуття, безпосередню віру", естетичне та моральне чуття, "голос серця", тобто нерациональні початки.

Критично аналізуючи зміст статті "Аскетизм", *Юркевич* указує на те, що Гогоцький намагався визначити область загальної моральності, не звертав уваги на характерні особливості аскетичного життя. У відповідності з духом християнства український мислитель розкриває цілі та завдання християнського аскетизму, який направлений на моральне удосконалення людини, на ствердження царства Божого на землі, а не просто покори обставинам. "Розкриття божественної ідеї у свідомості та моральної діяльності своїй, благо та удосконалення людини – така мета, яку переслідує або повинен переслідувати християнський аскет, якщо він розуміє себе" [15, 275]. Звертаючись до огляду статей "Бог", та "Віра", *Юркевич* стверджує, що у цих вічних питаннях сходяться інтереси життя, та живі потреби серця мають велике значення та право перед "висновками абстрактної думки". Він заперечує *Гоцького* у тому, що той, слідуючи за *Гегелем*, поводить з поняттями "Бог та віра", як із трупом, препаруючи їх аналітичним лезом думки, впадає у суперечності, що призводять до невизначеності від присутності неприродної домішки діалектики. Так, наприклад, відповідно до гегелівського вчення, буття Бога доводиться просто тим, що ми "мислимо світ уявлень в сутності та необхідності, тому, що загальна та необхідна думка про світ, або думка світу, і є Бог" [15, 275].

На думку *Юркевича*, докази буття Бога свідчать не про те, чому Бог є, а лише прагнуть дати нам достовірні знання, що Бог дійсно існує. Докази буття Бога повинні уявляти собою синтез знання, пов'язаного з вірою, яка ґрунтується на тлумаченні явищ зовнішнього та внутрішнього досвіду. Він критично ставиться і до морального доведення буття Бога, висунутого *Кантом*. Всі існуючі речі створені Богом, так і людина є "органом божественної мети – вільна та свідома". Тому кантівське моральне усвідомлення свободи та обов'язку буде мізерним привидом, якщо не допустити божественного світоправління, якщо не визнати, що

і безсвідомі рухи світу речей мають моральне значення, мають “смісл та гідність для цілей духу”. У прагненні людини до самовдосконалення, викладеному в критичній філософії, міститься внутрішня суперечність, яка полягає в абсолютизації зовнішніх обставин, котрі змінюють “характер, нахили, пристрасті, думки та наміри” людини незалежно від “волі святого Бога” [15, 337]. Для *Юркевича* важливо, щоб докази буття Бога, засновані на синтезі знання та віри, мали значення та достоїнство не лише для процесу навчання, але й для життя: тому і винайдені вони не яким-небудь “схоластичним доктором, а були відомі завжди і скрізь, де лише були люди, що вірять у Бога” [15, 350].

Критичне ставлення *Юркевича* до “Філософського лексикону” *Гогоцького* можна пояснити різними напрямками їхньої філософської думки. Якщо *Гогоцький* належав до послідовників раціоналістичної філософії *Гегеля*, то *Юркевич* розробив своє вчення – “філософію серця”, в якому нерационалістичні початки духовності, що синтезують знання, моральність та віру, стали визначальними в пізнанні світу, людини, Бога.

У праці “Мова фізіологів та психологів” український мислитель доводить, що завдання психології як науки повинне заключатися у глибокому дослідженні сутності людської душі, тому неможливо вводити якості “душевних явищ фізіологічно”, тобто з допомогою зовнішніх випадкових факторів. Протилежність між фізіологією та психологією *Юркевич* вбачає в тому, що перша виражає “думку про те, що будова тіла визначається законами загальної механіки, котрі застосовуються у побудові машин, різних інструментів та знарядь”, а психологія повинна ґрунтуватися на вільній людській діяльності, яка походить від нашого безпосереднього почуття, мотивів, що були “зважені, вибрані, покликані та схвалені у спокійній, володіючій собою свідомості”. Діяльність, яка виходить із умов свободи волі, сердечних, моральних спонукань, складає, на його думку, вищий ідеал, який, на жаль, “дуже рідко досягається дійсним розвитком волі та характеру” [19, 395, 462]. Розуміння психічного у *Юркевича* витікало із основ його загального світогляду, з “філософії серця”. Головна ж умова полягала в тому, що психічні, душевні явища мають самостійний початок та власне джерело формування, тому основним методом психології є самоспостереження, внутрішній, духовний аналіз.

Окрім розробок у сфері психології, *Юркевич* великої уваги надавав педагогічним дослідженням, які найтіснішим чином були пов’язані з його філософськими побудовами. Мислитель, підпорядковуючи педагогічні погляди християнській “філософії серця”, приходить до висновку, що педагогіка завжди виступала такою наукою, якій “властива велич

релігійна". Своїм курсом педагогіки *Юркевич* ставив завдання здійснити філософсько-релігійний вплив на всю систему педагогічного виховання. Дослідник філософської творчості *Юркевича* священник *А. Ходзицький* наводить такі слова мислителя, що належать до його педагогічних настанов: "Якщо суспільство не здатне слухати і сприймати філософську проповідь ідеалізму, то залишається зайнятися вихованням цієї здатності у наступних поколіннях" [6, 837-838]. Перед вихованням *Юркевич* ставить найобширніші релігійні, соціальні, морально-етичні завдання, оскільки процес виховання повинен готувати людину до "будь-якої доброї справи".

Педагогічні погляди філософа найбільш повно викладені у його книзі "Курс загальної педагогіки з додатками", у якій розкритий сучасний стан цієї науки та історія становлення педагогічної думки з давніх часів. Він розглядав проблеми педагогіки під кутом зору християнства як основної творчої сили культури, відводячи керівну роль у справі виховання церкві, державі, сім'ї. Церква – головна форма людського духу, яка виявляється у тому, що сім'ї та общини людей об'єднуються в акті спільної волі, котрі спонукає до єдності православна віра. Природа, розум, цивілізація, релігія повинні гармонійно поєднуватися в одне законодавство, яке має стати порадином у діяльності вихователя. Завдання педагогіки полягає перш за все у рівномірному розвитку всіх потенційних сил та вроджених здібностей вихованця. Основна думка педагогічного вчення *Юркевича* стосовно виховання може бути коротко виражена таким чином: "виховуй так, щоб вихованець, коли дійде до зрілого віку, знайшов або застав самого себе 1) знаючим добро, 2) люблячим добро і 3) таким, що має сили робити добро" [14, 30].

Аналіз педагогічної теорії *Юркевича* дозволяє зробити висновок про те, що основними факторами формування особистості визначаються процеси виховання і самовиховання. Виховання пояснювалось філософом як складний і суперечливий процес суб'єктно – суб'єктної взаємодії вихователя і вихованця. В контексті "філософії серця" важливим є положення *Юркевича* про виховний процес як практичне заняття, що "складається з дій і протидій, із боротьби та опору; воно не тільки навчає вихованця, яким він повинен бути, але й робить його таким; воно є сила, яка здійснює ломку, перебудову, влаштування й перевлаштування внутрішнього життя вихованця" [14, 199]. Ці судження чітко окреслюють значення виховання як дієвої, творчо-активної сили в антропології українського мислителя, котра формує людську особистість. Осмисливши традиційні, суспільно-родинні фактори становлення особистості, *Юркевич* уважно вивчає унікальну індивідуальність кожної окремої людини, її специфічний розвиток, оскільки феномен особистості не підда-

ється діям зовнішніх сил. Людина не може бути виявленням суспільного чи родинного духу. Загальні підстави існування індивіда створюються в його особистісній і уособленим духовнім житті, а дух людини подібний до Божого духу в прагненні до свободи та перемоги над пристрастями. “Філософія серця” *Юркевича* за твердженням сучасного дослідника його педагогічної творчості *І.І. Юраса* “напрочуд співзвучна з антропоцентризмом сучасної парадигми педагогічного мислення” [11, 9]. Людина – істота унікальна завдяки особливостям її морального духу, гармонії розуму і серця та її творчої діяльності і прояву свободи волі.

Заняття педагогікою у другому періоді творчості *Юркевича* уміло сумішалися з розробкою суто філософської проблематики. Одна з найбільш значних його праць цього періоду – актова промова “Розум за вченням *Платона* та досвід за вченням *Канта*” – присвячена проблемі співвідношення спеціального та загального знання. Намагаючись синтезувати філософські погляди *Платона* і *Канта*, *Юркевич* від трансцендентального ідеалізму *Канта* робить рішучий поворот у бік метафізичного ідеалізму *Платона*. Цю працю, на думку істориків філософії *Г. Шнета*, *В. Зінківського*, *Д. Чижевського*, слід вважати найбільш зрілим філософським твором *Юркевича*, який підводить підсумок його творчій діяльності. Порівняльний аналіз та досвід синтезу філософських систем *Канта* і *Платона*, застосований мислителем, є одним із найбільш глибоких філософських праць у вітчизняній думці XIX ст.

На початку статті *Юркевич* умовно розділяє розвиток філософії на дві нерівні епохи, у першій панує платонівське вчення про розум, у другій – кантівське вчення про досвід. Характеризуючи співвідношення досвіду або здорового глузду з розумом, український філософ стверджує, що вони співвідносяться між собою, як “світ під місяцем та світ зоряний. Припущення правильності змін чуттєвого даного космосу є початковою формою здорового глузду. Припущення незмінності надчуттєвого космосу – початкова форма розуму” [16, 473]. *Платон*, ґрунтуючи своє вчення на розумі та ідеях, вважає можливим пізнання істини. *Кант* у вченні про досвід визнає можливим лише загальні знання. *Платон* розрізняє предмети дані у досвіді та розумі, а справжнє пізнання, на його думку, здійснюється тоді, коли ми ідемо “від ідей, через ідеї, до ідей”. *Кант* розрізняє предмети дані у нашій суб’єктивній уяві та існуючими самі по собі, причому лише видиме чуттєве явище можна пізнати, лише в області досвіду можливе пізнання. Тому, за *Юркевичем*, істинність кантівського вчення про досвід можлива лише “внаслідок істини платонівського вчення про розум” [16, 520]. За твердженням *Платона*, пізнання суті людського духу заслуговує назви науки, за *Кантом* – це лише формальна дисципліна, яка не дає можливості пізнати

будь-які істини про суть людської душі. Відповідно до вчення Платона, існує можливість створення цілісної філософської науки для розуму за допомогою ієрархії ідей, у критичній філософії відсутня така побудова і доводиться неможливість пізнання об'єктивної істини ні для чистого розуму, ні для розуму, збагаченого досвідом.

Критично проаналізувавши філософські вчення Платона і Канта, Юркевич викладає власні погляди, приєднуючись при цьому до платонівської філософії. Загальне, ідея, істина є вічними. Український мислитель констатує, що не “ідеї визначаються діями та творчістю живого суб'єкта, а навпаки, дія і творчість живого суб'єкта визначаються ідеями” [16, 477]. Дійсність ґрунтується на ідеальних підставах, але вона не є раціональна сутність, а дещо “надсуттєве”, те, що не зводиться до розуму. Він стверджує, що лише в “безпосередній внутрішній свідомості через дійсність нашого власного духу відкривається нам надсуттєвий дух” [10, 625]. Тому відправним пунктом пізнання у нього виступає не чистий розум, а обширний “зовнішній та внутрішній досвід при світлі розуму”, тобто духовний, нераціональний початок.

Далі у статті автор нарікає на те, що у процесі зростання та ускладнення наукового знання, сама душа системи – раціональні принципи залишаються без внутрішнього удосконалення, розвитку, “без культури і без відомостей про самих себе і про своє ставлення до кінцевих цілей людської особистості” [16, 525]. Юркевич вважає, що наукова діяльність вимагає поєднання розумових та моральних здібностей людини тому, що одночасно з “набуттям спеціальної вченості” формується і особистість молодого вченого. Наукова діяльність повинна відповідати “свободі особи” її сердечним спонуканням, без яких “людина не є людиною”, а цілком залежить від одностороннього механізму існуючих зовнішніх обставин. У Юркевича, як бачимо, через всі його філософські твори червоною лінією проходить думка про синтез пізнання з духовними основами людської діяльності, втіленням яких є “серце”, як необхідна умова свободи волі особистості, тобто загальної основи антропологічного принципу.

Філософські погляди Юркевича мали глибокий вплив на творчість В.С. Соловйова. Як пише із цього приводу дослідник творчості В. Соловйова С.М. Лук'янов: “можна стверджувати, що думка про П.Д. Юркевича була діючою у Соловйові протягом усього його філософського життєвого поприща.” [3, 196]. Спілкування з ним, безсумнівно, благотворно вплинуло на становлення філософії вседності В. Соловйова, вирішення ним проблем співвідношення пізнавальної діяльності та свободи волі людини.

Без сумніву, основні принципи “філософії серця” *Юркевича* передбачили вихідні положення філософської системи *Соловйова*. Початковим поштовхом до створення “метафізики всеєдності” була думка українського мислителя про те, що ідеї – це система загальних духовних підстав. Саме прагнення *В. Соловйова* до органічного синтезу віри та знання витікає з ідеї про цілісне світоспоглядання, яке розуміється як єдність теоретичної філософії та практичної теорії моральності, духовності. Проблеми свободи волі, призначення людини, творча діяльність мають важливе значення в якості світоглядних установок для становлення вчення *Соловйова* про Боголюдство. Як зазначає російський філософ *О. Ф. Лосєв*, *Юркевич* привертав увагу *Соловйова* боротьбою проти всякого формалізму в науці і філософії, “великою сердечністю в питаннях знання і глибокою увагою до духовних потреб людини” [2, 25].

Підсумовуючи розгляд антропологічного принципу у “філософії серця” *Юркевича*, слід відзначити, що у ній відображенні характерні родові особливості української філософії XIX ст., перш за все, її тісний зв’язок із соціальними формами життєдіяльності, освітою, вихованням, моральним розвитком людини. “Філософія серця”, осягаючи глибини людського духу, дає можливість проявитися плюралізму методологічних висновків, направлених як на створення об’єктивно-теїстичних вчень про гармонію знання та віри (*В. С. Соловйов*, *С. М. Трубецький*, *Є. М. Трубецький*), так і на створення ірраціонально-екзистенційних, інтуїтивістичних філософських побудов (*П. А. Флоренський*, *С. Л. Франк*, *М. О. Бердяєв*, *Л. Шестов*, *М. О. Лоський*). У “філософії серця” *Юркевича* вперше знайшло свій розвиток методологічне положення про визначальну роль історичного знання, моральності, науки про людину по відношенню до становлення пізнавальних здібностей суб’єкта та прагнення світового буття у своїй еволюції поєднатися із божественним, “незмінним та вічно існуючим”, а також ствердження єдності досвіду, раціонального знання з надраціональним духовним, визначення свободи волі людини моральністю її вчинків, направлених на добро та любов із духовної сердечної глибини.

Антропологія *Юркевича* як наука про сутність та існування людини була сформульована понад сто років тому, – проте її висновки важливі по сьогоднішній день, вона дає відповіді на істотні запити, що сьогодні стоять перед науковцями, філософами, психологами. Ці запити – це найперші життєві питання сучасної розгубленої людини, зокрема молоді, зведеної хибними допущеннями соціального нігілізму та широкого поширення секуляризму. Духовні пошуки та відповіді на духовно-моральні запити сучасної людини великою мірою може забезпечити

жива філософія українського мислителя XIX ст. – Памфіла Даниловича Юркевича.

Література

1. Достоевский Ф.М. Преступление и наказание. Собр. соч. – Т. 5. – Л., 1989. – 576 с.
2. Лосев А.Ф. Владимир Соловьев и его время. – М., 1990. – 720 с.
3. Лукьянов С.М. О Владимире Соловьеве в его молодые годы. – М., 1990. – К. 1. – 442 с.
4. Соловьев В.С. Три характеристики. М.М. Троицкий, Н.Я. Грот, П.Д. Юркевич // Собр. соч. – Т. 8. – СПб., 1903. – С. 427.
5. Соловьев В.С. О философских трудах П.Д. Юркевича // П.Д. Юркевич Философские произведения. – М., 1990. – С. 552-577.
6. Ходзицкий А. Профессор философии П.Д. Юркевич // Вера и разум. – 1914. – №24. – С. 837-838.
7. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К., 1992. – 230 с.
8. Шевченко В.І. Концепція пізнання в українській філософії. Курс лекцій для вищих навчальних закладів. – К., 1993. – 188 с.
9. Шейко С.В. Проблемы познания и свободы воли человека в русской классической философии XIX – начала XX веков. – М., 1993. – 106 с.
10. Шпет Г.Г. Философское наследие П.Д. Юркевича (К сороколетию со дня смерти) // Юркевич П.Д. Философские произведения. – М., 1990. – С. 578-638.
11. Юрас І.І. Педагогічна концепція Памфіла Даниловича Юркевича. – К., 1998. – 64 с.
12. Юркевич П.Д. Мир с ближними как условие христианского общежития // Философские произведения. – М., 1990. – С. 351-357.
13. Юркевич П.Д. Вибране. / Переклад з російської В.П. Недашківського; упорядкування, передмова й примітки А.Г. Тихолаза. – К., 1993. – 416 с.
14. Юркевич П.Д. Курс общей педагогики с приложениями. – М., 1869. – 768 с.
15. Юркевич П.Д. По поводу статей богословского содержания, помещенных в “Философской лексиконе” // Философские произведения. – М., 1990. – С. 245-350.

16. Юркевич П.Д. Разум по учению Платона и опыт по учению Канта // Юркевич П.Д. Философские произведения. – М., 1990. – С. 466-526.
17. Юркевич П.Д. Сердце и его значение в духовной жизни человека, по учению слова Божия // Юркевич П.Д. Философские произведения. – М., 1990. – С. 69-103.
18. Юркевич П.Д. Твори. Редакція і вступна стаття Степана Ярмуса. – Вінніпег, 1979. – 785 с.
19. Юркевич П.Д. Язык физиологов и психологов // Юркевич П.Д. Философские произведения. – М., 1990. – С. 358-465.